

Dubrovnik kao kozmopolitski grad u ranom novovjekovlju

Mojaš, Orsat

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:099755>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Orsat Mojaš

Dubrovnik kao kozmopolitski grad u ranom novovjekovlju

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Dubrovnik kao kozmopolitski grad u ranom novovjekovlju

Završni rad

Student/ica:

Orsat Mojaš

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Kristijan Juran

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Orsat Mojaš**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Dubrovnik kao kozmopolitski grad u ranom novovjekovlju** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 19. rujan 2023.

Sadržaj :

UVOD.....	1
2. KOZMOPOLITIZAM U RANOM NOVOVJEKOVLJU	2
2. 1. Što je to kozmopolitizam?	2
2. 2. Kozmopolitizam na Sredozemlju.....	3
3. MOZAIK DUBROVAČKOG KOZMOPOLITIZMA	5
3. 1. Nastanak Dubrovnika kao kozmopolitskog grada	5
3. 2. Politički i gospodarski čimbenici u stvaranju kozmopolitskog konteksta	7
3. 3. Uloga vlastele u oblikovanju stava o sebi i o drugima	10
3. 4. Tragovi Židova u dubrovačkom kulturnom naslijeđu	13
3. 5. Turci u Dubrovniku i Dubrovčani u Istanbulu.....	15
3. 6. Odrazi kozmopolitizma na religijski i kulturni život ranog novovjekovnog Grada	18
3. 7. Stranci na dubrovačkim ulicama.....	22
3. 8. Kozmopolitski duh Marina Držića.....	24
4. ZAKLJUČAK	25
5. SAŽETAK	28
6. ABSTRACT.....	29
7. LITERATURA:	29

UVOD

Dubrovnik kao kozmopolitski grad u ranom novovjekovlju predstavlja važan primjer povezanosti i dinamičnosti Sredozemnog mora i načina na koje je Dubrovačka Republika iskoristila svoj geografski položaj i diplomatsku pragmatičnost između Zapada i Istoka u uspostavljanju povoljnih uvjeta za gospodarski razvoj i 'prostor' za razvijanje kozmopolitizma. Cilj ovog rada je pokušaj rasvjetljavanja okolnosti koje ukazuju na kozmopolitizam u Dubrovniku u ranom novom vijeku.

Rad se, uz uvod i zaključak sastoji iz dva poglavlja u kojima se sagledava kozmopolitski kontekst. Najprije se objašnjava termin kozmopolitizma pri čemu se koristi interpretacija Thomasa W. Poggea. Također, kontekstualizira se pojam kozmopolitizma na Sredozemlju u smislu mora kao prostora koji je omogućavao razvoj kozmopolitskih gradova i načina na koji su različiti politički događaji utjecali na percepciju i razvitak najvećih pomorskih luka kao svojevrsnih metropola tadašnje Europe.

Treće poglavlje predstavlja glavni dio ovog rada, u kojem se naglašavaju važnost i uloga Dubrovnika isprva kao važnog trgovačkog uporišta a potom i u smislu političkih promjena nakon svog osamostaljenja kada je Dubrovačka Republika morala osigurati svoju daljnju neovisnost i održati svoju važnost trgovačkog uporišta. Naglašava se važnost kozmopolitskog duha koji se stvarao unutar Republike kroz uloge političke neutralnosti, posebnih političkih i ekonomskih odnosa s Osmanskim Carstvom i uloge vlastele u održavanju državnih rituala ukazujući pritom, na važnost koje su takvi događaji imali za daljnji ekonomski i trgovački razvoj Republike. Posebno potpoglavlje je posvećeno Židovima koji su svojevrsni odraz pa i primjer kozmopolitizma Republike u međusobnoj koristi države i Sefarda. Naglašava se odnos Osmanskog Carstva s Dubrovačkom Republikom u političkom smislu, važnost davanja harača za osiguranje trgovačkih veza i samostalnosti. Također, opisuju se trgovački privilegiji koje je Porta davala dubrovačkim trgovcima i omogućavala tako ulazak u osmansku 'sferu' utjecaja, zbog čega su dubrovački trgovci ostvarivali trgovačke veze i slobode koje skoro nijedna država u Europi nije imala. Pozornost je posvećena i raznim odrazima kozmopolitizma i međusobnim kulturnim i jezičnim utjecajima u Dubrovniku što je bio rezultat otvorenosti prema strancima. Promatra se i položaj stranaca koji su boravili kratkotrajno ili dugoročno kao i stupanj tolerancije koje su imali od strane države i građana. Konačno, u radu se spominje i djelovanje književnika Marina Držića kao primjer kozmopolita svog doba.

U pisanju rada najviše sam koristio djela o povijesti Dubrovnika Vesne Miović, Nelle Lonze, Lovra Kunčevića i Zdenke Janeković Römer.

2. KOZMOPOLITIZAM U RANOM NOVOVJEKOVLJU

2. 1. Što je to kozmopolitizam?

Kozmopolitizam se prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku definira kao pogled na svijet koji na određeni način zagovara jedinstvo ljudi širom svijeta, neovisno o vjerskim, nacionalnim i državnim granicama. U građanskim društvima javlja se u načelu kod članova vladajuće klase, koji se osjećaju ne samo građanima već i gospodarima cijeloga svijeta. U tom smislu može se reći kako su Rimljani pokazivali kozmopolitska obilježja unutar granica Rimskoga Carstva. U europskom je feudalnom društvenom poretku, značenju kozmopolitizma bila bliska ideja o jedinstvu zapadnog svijeta na čelu s papom ili carem. Kozmopolitizam može dobiti svoj pozitivni sadržaj samo ako počiva na humanističkim temeljima, afirmiranju slobodarskih načela i suprotstavljanju svakom obliku izrabljivanja i tlačenja čovjeka.¹

Prema definiciji koju donosi *Encyclopedia Britannica* kozmopolitizam je stav, mišljenje u kojem se suština međunarodnog društva definira u smislu socijalnih veza koje povezuju ljude, zajednice i društva u širokom smislu. Pojam kozmopolitizam nastao je iz grčke riječi kozmopolis i odnosi se na skup ideja i školu mišljenja u okviru kojeg se smatra da se prirodni poredak u svemiru odražava na ljudsko društvo i društvenu zajednicu osobito na polis ili grad-državu. U širem kontekstu, kozmopolitizam predstavlja političko-moralnu filozofiju koja ljude promatra kao građane svijeta, a ne kao građane određene države. U tom smislu kozmopolitizam se suprotstavlja tradicionalnijem shvaćanju koje ljude promatra u okviru stare privrženosti mjestu, običajima i kulturi iz kojih dolaze. Kozmopolitski naglasak je na društvenim vezama, a ne na pripadnosti državama. Takav stav otvara pogled prema razumijevanju društva opće harmonije i udaljavanju od sukoba.²

Pišući o kozmopolitizmu utemeljenome na ljudskim pravima, Thomas W. Pogge isticao je kako osnovna obilježja kozmopolitizma dotiču tri elementa: individualnost (pristup osobi kao

¹ Kozmopolitizam, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33604> (25. 6. 2023.).

² Cosmopolitanism, *Encyclopedia Britannica*, mrežno izdanje <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations> (25.6. 2023.).

pojedincu, a ne pripadniku obitelji, plemenu, kulturi, etnicitetu itd.), univerzalnost (u smislu pristupa pojedincu kao jednakoj jedinki društva koju ne definira pripadnost rasi ili staležu ili religiji) i općenitost (iz koje proizlazi shvaćanje da je svaki pojedinac važan i vrijedan zaštite).³

Pogge pojam kozmopolitizma dijeli na dva značenja: legalni i moralni. Moralni kozmopolitizam označava mišljenje da svaki pojedinac zaslužuje poštovanje i ponašanje u skladu s moralnim zakonima (uz slobodu uživanja u svojim vjerskim i kulturnim običajima i pravilima života i tradicije), dok je u legalnom kozmopolitizmu fokus na vladavini prava i zakona i podjeli uloga i poslova unutar zajednice na način da zajedničkim djelovanjem pridonose 'univerzalnoj' republici.⁴ Uzevši u obzir navedenu terminologiju, čini se da je Dubrovačka Republika u ranom novovjekovlju prakticirala i legalni i moralni kozmopolitizam prilagođavajući ga, na svojevrstan način (o čemu će biti riječi kasnije), svojim političkim i osobito diplomatskim potrebama. Valja spomenuti da Dubrovačka Republika nije bila jedini akter ideje kozmopolitizma u tom razdoblju jer su tada postojali mnogi veći i poznatiji gradovi na Sredozemlju (npr. Istanbul, Marseille, Barcelona, Genova, Aleksandrija...) i u kontinentalnoj Europi (primjerice, Bern...), ali – spomenuti gradovi bili su dijelovi velikih država dok je Republika bila grad-država. Možda je zbog svoje državne strategije i geografskog i političkog položaja, Dubrovačka Republika veću pažnju pridavala legalnom kozmopolitizmu, u kojem je svaki građanin morao imati svoju ulogu da bi država zadržala svoj snažan položaj u Sredozemlju.

2. 2. Kozmopolitizam na Sredozemlju

Još od vremena antike prostor Sredozemlja bio je spona povezivanja i interakcija kroz kolonizacije, mrežu trgovačkih pomorskih i kopnenih putova, diplomatskih izaslanstava čak i osvajanja. U toj slici Sredozemlja rani novi vijek nije donio bitne promjene. U novovjekovlju je taj prostor predstavljao mozaik velikih carstava, manjih kraljevstava i sultanata te gradova i zajednica. Naleti osvajanja (poput slučaja Sefarda u južnoj Španjolskoj koji su nakon progona i putovanja dospjeli u Dubrovnik gdje su osnovali svoju zajednicu i nastavili živjeti generacijama) i kužnih bolesti utjecali su na migracije stanovništva.

³ T. W. Pogge, 1992, str. 48-49.

⁴ T. W. Pogge, 1992, str. 49.

Migracije mogu dati prikaz dinamičnih zbivanja na prostoru Sredozemnog mora, no naravno migracije nisu bili jedini faktor, jer postoji niz ostalih faktora poput: klime, geografije prostora, političkog djelovanja itd. Fernard Braudel u svom djelu *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* poima Sredozemlje kao socio-ekonomsku mrežu, konstantno dinamičnu. Međutim, rani novi vijek donosi novo teritorijalno otkriće tj. otkriće Amerike. Utjecaj tog događaja imat će drastične posljedice za Sredozemno more kao more svjetske trgovine. U kontekstu ranog novovjekovlja, Sredozemno more i dalje je održavalo svoju 'moć' kao trgovačko središte, more koje povezuje kršćanstvo i islam, gdje velike pomorske luke poput Genove, Venecije, Istanbula, Aleksandrije, Barcelone itd. imaju svoj status kao kozmopolitski gradovi. Ti gradovi su bili među najrazvijenijim gradovima, središtima trgovine, učenja, kulture i umjetnosti. Valja ih uvrstiti u metropole, međutim njihovo postojanje i djelovanje nije važno samo za njih same i države kojima pripadaju nego i za okolni prostor u svojoj 'sferi' utjecaja. Spomenuta 'ovisnost' o metropolama izaziva potrebu za interakciju, bilo da je riječ o zapošljavanju mornara, trgovaca, učitelja, doseljavanju ili iseljavanju stanovnika itd.⁵

Sredozemlje je mjesto raznih jezika u kojem trgovina na određen način mora biti iskomunicirana. Stvorila se potreba za 'trgovačkim jezikom'. Prva poznata *lingua franca* govorila se u sredozemnim lukama u srednjem vijeku, a nastala je na temelju romanskih jezika (osobito talijanskoga), te grčkog, arapskog i turskog.⁶ Između trgovaca na obalama kršćanskih gradova, komunikacija se odvijala na romanskim jezicima, najčešće talijanskom i zasebno grčkom, obavljao se veliki udjel u trgovačkim pothvatima, dok u slučaju da se trgovina odvijala u muslimanskim gradovima bilo je potrebno doći do načina međusobnog sporazumijevanja, a iz te potrebe nastao je i kontaktni jezik *lingua franca*, u ovom slučaju mješavina romanskih jezika, arapskog itd. To nije uvijek bio slučaj, jer su se događale 'mješavine' i grčkog i talijanskog.⁷

Početak novovjekovlja donosi promjene u koncepciji i ulozi države. Sada, država preuzima kontrolu u pitanjima trgovine jer su upravo njene unutarnje i vanjske političke promjene utjecale na međusobnu dinamiku Sredozemlja.⁸ Dubrovnik je također bio djelić razgranate mreže pomorskih sredozemnih putova, primjerice, u 16. stoljeću na samom vrhuncu

⁵ F. Braudel, 1966, str. 151-153.

⁶ „U proširenom smislu *lingua franca* označuje bilo koji jezik koji se u nekom dijelu svijeta upotrebljava u međunarodnoj komunikaciji; primjerice, svahili igra takvu ulogu u velikom području istočne Afrike, a engleski sve više postaje *lingua franca* u cijelome svijetu.“ *Lingua franca Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36649> (16. 7. 2023.).

⁷ K. Mallette, 2014, str. 335- 336.

⁸ F. Braudel, 1966, str. 471- 472.

dubrovačkog pomorstva, važna luka bila je Mesina gdje su engleski, venecijanski i drugi brodovi iskrcavali svoje proizvode, koje su dubrovački brodovi opet ukrcavali i plovili i prevozili dalje u razne luke istočnog Sredozemlja.⁹

Politika možda ima najveći utjecaj u održavanju trgovačkih odnosa, bilo da je riječ o hostilnosti između država ili određenih zakona gdje se ograničava djelovanje trgovaca, onemogućuje razmjenu dobara pojedinim skupinama i slično. U tom sredozemnom prostoru valjalo je uspostaviti način premreženosti trgovačkih i diplomatskih putova i kontakata pri čemu je Dubrovnik svojim političkim ustrojem grada-države i gospodarskom, pomorskom i trgovačkom orijentacijom razvijao kozmopolitski duh.

3. MOZAIK DUBROVAČKOG KOZMOPOLITIZMA

3. 1. Nastanak Dubrovnika kao kozmopolitskog grada

Dubrovačka komuna svoje je posjede širila od 13. stoljeća do 1430-tih. Pod mletačkom je vlašću bila od 1205.-1358. godine. Postavši samostalna našla se pod zaštitom ugarsko-hrvatskih kraljeva. Dubrovčani su im plaćali godišnji danak od 500 dukata.¹⁰ Janeković Römer smatra kako je dubrovačko petnaesto stoljeće bilo vrijeme „trijumfa aristokracije i Republike“. Dubrovnik je od malene općine postao slobodnom Republikom koja je zauzela važno mjesto u mediteranskoj i balkanskoj trgovini.¹¹

Dubrovačka Republika, iako malena površinom, imala je snažan gospodarski, društveni, kulturni, vjerski i politički identitet tijekom približno šest stoljeća. Prostirala se na oko 1100 km, a njeno područje bilo je podijeljeno na knežije i kapetanije.¹² Robin Harris smatra da je upravo zbog toga povijest Dubrovnika sama po sebi posebna. U svojem zlatnom razdoblju, Republika je imala puno snažniji utjecaj koji u drugim okolnostima ne bi mogla imati sukladno svojoj veličini ili moći. Njen utjecaj i snaga potjecali su upravo iz strateške važnosti Dubrovnika koji je bio smješten na križanju puteva Mediteranskog bazena i Balkana, između kršćanstva i islama, kulturnih slojevitih nasljeđa Istoka i Zapada. Snaga njegova geopolitičkog

⁹ A. di Vittorio, 2002, str. 28-29.

¹⁰ V. Miović, 2011, str. 7.

¹¹ Z. Janeković Römer, 1999, str.389.

¹² V. Miović, 2011, str. 15. U vremenu od 15. do 19. stoljeća broj stanovnika Republike kretao se od 25 000 do 75 000, dok je broj stanovnika samog grada u zidinama varirao od 5 000 do 7 000.

položaja manifestirala se u pomorskoj spremnosti Republike i njenom velikom pomorskom trgovačkom bogatstvu čemu je zasigurno pridonosila oštroumna i duboko promišljena međunarodna diplomacija Dubrovčana koji su tu mrežu raširili na izrazito velikom prostoru i relevantnim gradovima. Značenje Dubrovačke Republike odražavalo se i u bogatim kulturnim dostignućima književnosti i umjetnosti „jedinственima za Hrvatsku, za širi slavenski svijet i povremeno, za Europu kao cjelinu“.¹³

Veliki protok ljudi i roba, stvarali su preduvjete za susretište s drugim kulturama i običajima, za kontakte koji su otvarali nove 'svjetove' i davali uvid u 'drugost' onoga vremena. Brojni kontakti (trgovački i diplomatski) diljem Sredozemlja tražili su svojevrsnu otvorenost prema svijetu i načine komuniciranja kojima se ponajprije štitila Republika ali i širilo široko komunikacijsko polje, dolasci i boravci trgovaca i gostiju, ali istovremeno i putovanja Dubrovčana koji su ili u službi diplomacije ili trgovine tražili svoje putove i putovanja. Ta 'drugost' stvarala je strah od nepoznatog ali istovremeno i spremnost upuštanja u komunikacije i 'otvorenost grada' jer je to bio jedini način opstanka odnosno – gospodarstvo je uvijek bilo čimbenik povezivanja. Moguće je zaključiti da je već na taj način Republika stjecala načine stvaranja svog kozmopolitizma.

Osim toga, ranija srednjovjekovna razbijenost Europe na male zajednice bila je uzrok širenju pojma 'stranog'. Upravo je razlikovanje od tog 'drugog' stvaralo sve izraženiju potrebu stvaranja vlastitog osnaženog identiteta, a time i postajalo faktorom sigurnosti. Republika se štitila tako što nitko nije mogao neopaženo ući grad. Zapisnici vijeća jasno pokazuju kako se pratilo što rade, gdje stanuju i koliko borave oni koji su došli. Za vrijeme kužnih epidemija nadzor se osobito pooštavao; stanovnicima Bosne tada je ulazak na dubrovačko područje bio zabranjen, a trgovcima se određivala karantena. Dubrovnik je otvarao svoja vrata svima koji su u njemu željeli i pronalazili svoje utočište. To je, dakako, isključivalo neprijatelje.¹⁴ U tom smislu, u duhu kozmopolitizma, i za vrijeme kuge, odgovornost je ležala ne samo na državi da nadzire i uspostavi mjere za ograničenje i zaustavlja širenje kuge, već je istovremeno odgovornost ležala na pojedincu kao građaninu da poštuje mjere i zakone koje je vlast uspostavlja radi sebe, stanovnika i države.

¹³ R. Harris, 2006, str. 14.

¹⁴ Z. Janeković Römer, 1993, str. 31, 37-38.

3. 2. Politički i gospodarski čimbenici u stvaranju kozmopolitskog konteksta

U srednjovjekovnom razdoblju Dubrovnik je, zahvaljujući svom iznimnom geopolitičkom položaju, podređivanju slavenskog zaleđa svojim gospodarskim interesima i 'vlastitoj unutarnjoj snazi' predstavljao jednu od mediteranskih komuna koje su prostor Sredozemlja činile „tzv. morem svjetske ekonomije“. Smješten na južnoj istočnoj obali Jadrana nametnuo se kao snažan gospodarski subjekt umrežen trgovačkim kopnenim (sa zaleđem) ali i morskim putovima. Tu je činjenicu, smatra Varezić, poštovala čak i Mletačka Republika koja nije imala vlastitih balkanskih uporišta.¹⁵ Uzevši u obzir geopolitički kontekst, Dubrovačka Republika je imala povoljnu poziciju da svoju 'gravitacijsku' silu iskoristi i na sebe 'privuče' razne pripadnike država i kultura koji sa svojim posebnostima pridonosili razvitku Dubrovnika, što je onda, posljedično, pridonosilo i njegovom kozmopolitizmu.

Varezić ističe kako su tijekom 16. stoljeća Sredozemljem, u ekonomskom smislu, dominirali gradovi poput Venecije, Firence Milana, Seville, Carigrada, a među njima za svoj se prostor izborio i Dubrovnik koji je svoju snagu nalazio u dominaciji trgovine sa širokim balkanskim zaleđem. Zbog toga je bilo važno definirati odnos koji je Dubrovačka Republika imala s Osmanskim Carstvom i to osobito na početku novovjekovlja. S obzirom da je i Osmansko Carstvo bilo svjesno trgovačkih potencijala male Dubrovačke Republike (dubrovački trgovci opskrbljivali su balkansko zaleđe zapadnjačkom trgovačkom robom, što je utjecalo i na stvaranje novih urbanih središta), Dubrovčani su prilično vješto svojim diplomatskim umijećem i trgovačkim putovima uspjeli ostvariti vrlo širok „oblik autonomije unutar tzv. osmanske sfere utjecaja“ i na unutarnjoj i na vanjskopolitičkoj razini. Dubrovački trgovački putovi u 16. st. išli su od Budima i Beograda, preko Sofije i Istambula kao i od Firence preko Ankone čak do Sofije gdje su im veliki konkurenti bili talijanski trgovci iz Genove.¹⁶ Ulaskom Dubrovačke Republike u 'sferu' Osmanskog Carstva, praktično govoreći, dubrovački trgovci dobili su 'ulaznicu' istočnom robom o kojoj je ostatak Europe mogao samo sanjati.

Neupitan primat u gospodarstvu imale su trgovačko-pomorske djelatnosti. Razgranata trgovačka mreža stvorila je Dubrovniku utjecaje daleko izvan svojih granica i učinila ga 'vidljivijim' na tadašnjoj geografskoj karti. Međutim, u 16. stoljeću dogodile su se i neke

¹⁵ N. Varezić, 2018, str. 15.

¹⁶ N. Varezić, 2018, str. 16.

problematične okolnosti – primjerice, otvaranje splitske skele 1590. unekoliko je poremetilo dubrovačke pozicije na Balkanu, no ne previše, jer je – smatra Varezić - dotad Dubrovnik ostvario količinu prihoda koja mu je omogućila da taj problem ublaži i premosti poslovanjem na Apeninskom poluotoku koje mu je donosilo dobru i sigurnu zaradu. U istom stoljeću, Mletačka Republika ostala je stiješnjenija između Osmanskog i španjolskog carstva što je rezultiralo pojačanim pritiskom na Dubrovačku Republiku. Kako je na to Republika reagirala? Izlaz je potražila u vanjskopolitičkom prostoru jačanja svoje diplomacije i rada na političkoj neutralnosti, želeći na taj način sačuvati nesmetano sudjelovanje u globalnoj ekonomskoj razmjeni u kojoj su dubrovački trgovci (uz potporu španjolskog kralja i papinskog Rima) imali vrlo značajnu ulogu. Uostalom, Dubrovnik je za španjolsku krunu predstavljao geopolitičku važnu točku u smislu izravnijeg kontakta s jadranskim 'geopolitičkim prostorom' nego što je to Španjolska imala dotad posredstvom Napuljskog Potkraljevstva. Uostalom, u tom je razdoblju Dubrovnik predstavljao i svojevrsno „predziđe kršćanstva“ to jest malu katoličku utvrdu na istočnoj obali Jadrana na samoj granici s „nevjernicima“ (koju su Mlečani neprestano nastojali dodatno ugroziti).¹⁷ Sve to stvaralo je uvjete za Dubrovnik kao kozmopolitski grad, a pozicija „predziđa kršćanstva“ mogla je utjecati na percepciju Dubrovnika u kozmopolitskom smislu. Možda bi se moglo pomisliti da je pojam „predziđa kršćanstva“ stvarao svojevrsnu branu prihvaćanja „drugih“, osobito ako se na umu ima konzervativnost i strah od promjena koji su bili svojstveni dubrovačkom plemstvu, no potreba za gospodarskim napretkom i održavanjem trgovačkih putova bila je presudna. K tome, politika stroge neutralnosti kojoj je Dubrovnik pribjegao od druge polovine 15. stoljeća, omogućila mu je, smatra Lovro Kunčević, da izbjegne duboko destabilizirajuće situacije koje su dovodile do prevrata i pobuna u drugim državama. Uostalom, zbog trgovačko-pomorske prirode dubrovačkog gospodarstva značajan dio, oko četvrtine, a ponekad i više odrasle muške populacije (politički najopasnije društvene skupine) velik je dio vremena provodio izvan Republike, obavljajući poslove po Mediteranu, Balkanu i središnjoj Europi čime je znatno bio smanjen broj potencijalnih nezadovoljnika. K tomu, Republika je uglavnom bila financijski stabilna.¹⁸ Republika je izbjegavala oružane sukobe, a na pravnom planu dobro se branila u međudržavnim odnosima, prije svega s Portom, i nastojala održati svoj unutrašnji društveni mir pravnim ustrojem koji je brz i siguran.¹⁹ Republika je imala „opasan ali sretan“ položaj među moćnim ali suprotstavljenim državama koje su Dubrovniku

¹⁷ N. Varezić, 2018, str. 17-19.

¹⁸ L. Kunčević, 2020, str. 31, 45.

¹⁹ A. di Vittorio, 2002, str. 7.

omogućile ulogu prenosnice i da vještom trgovinom stječe bogatstvo i gradi bogatu diplomatsku mrežu i stvara infrastrukturu za uspješno vođenje politike. U svemu tome presudna je bila i mudrost političke elite koja je shvatila da u tome treba imati unutarnju realnu moć i borbu za opstanak u međunarodnim okvirima.²⁰

Govoreći o trgovini (pomorskoj i kopnenoj) kao izrazito važnom temelju dubrovačkog gospodarstva i uzleta u 15. i 16. stoljeću spomenuo bih i Benedikta Kotrulja, autora poznatog djela *Knjiga o vještini trgovanja* u kojoj je autor želio stvoriti savršenog trgovca čiji rad i uspjesi izviru iz teorijskog znanja ali i iz njegovih iskustava na putovanjima u 15. stoljeću. Njegov kozmopolitski duh izviraio je i iz još jednog njegova djela *O plovidbi* u kojem je hvalio putovanja i upoznavanje mnogih zemalja i običaja, a i sam je mnogo putovao i plivio: na Siciliju, u Pugliu, u Genovu, Ankonu, Napulj, Brindisi i Veneciju. Najdulja su mu putovanja bila do Katalonije. Mnogo je putovao i po trgovačkom i diplomatskom poslu donoseći u Dubrovnik dašak kozmopolitizma.²¹ Kozmopolitski duh u 16. stoljeću bio je obogaćen i pomorsko-trgovačkim vezama Hrvata i Engleza. Rudolf Filipović navodi kako je nekoliko dubrovačkih trgovaca otišlo u London i tamo živjelo baveći se trgovinom (uz ostalo i izvozom vina u London): Nikola Gučetić registriran je 1568. a Pavao Gundulić imao je tvrtku 'Pavao Gundulić i braća'. O njihovim trgovačkim poslovima doznaje se iz korespondencije dubrovačkog nadbiskupa Lodovica Beccadelija (1555.-1564.) s canterburijskim nadbiskupom kardinalom Reginaldom Poleom.²² Trgovačke veze Dubrovnika i Engleske u to su vrijeme bile vrlo žive i održavale su se brodovima izgrađenim u Dubrovniku koji su se (prema toponimu Ragusa /Dubrovnik) u engleskom jeziku nazivali *argosy*. No, Dubrovnik je bio i grad u koji su dolazili putopisci koji su o njemu pisali. Jedan takav primjer je i knjiga putopisa tiskana 1511. u Londonu u kojoj piše o putovanjima sir Richarda Guilforda koji je umro na putu za Jeruzalem. Posjetivši Dubrovniku zapisao je kako je grad samostalan ali plaća danak Turcima²³ koji se nalaze pola milje od grada. O odnosu Turaka i Dubrovčana pisao je i John Locke koji je spoznaje o tomu dobio ploveći 1553. godine duž dubrovačke obale iz Venecije na putu za Jeruzalem. Locke je zapisao kako su Turci udaljeni svega jednu milju što kod Dubrovčana stvara osjećaj ovisnosti. Filipović zaključuje kako je nekoliko razloga usmjerilo putnike prema našim krajevima i Dubrovniku:

²⁰ N. Vekarić, 2009, str. 106.

²¹ B. Kotrulj, 2009, str. 31-32.

²² R. Filipović, 1970, str. 93.

²³ Pod pojmom Turci podrazumijevaju se pripadnici Osmanskog Carstva, a taj etnonim rabi se jer je bio u upotrebi kod kršćanskih gradskih i državnih zajednica tog doba.

veliki interes za putovanjima u Svetu Zemlju, usmjeravanje engleskog kolonijalnog interesa prema Indiji i uspostavljanje diplomatske mreže.²⁴

3. 3. Uloga vlastele u oblikovanju stava o sebi i o drugima

U Dubrovniku se plemstvo uobičajeno nazivalo *vlastelom* upravo stoga što je imalo istinsku vlast. Knez kao najmoćniji pojedinac unutar državnog aparata (uz Veliko i Malo vijeće i Senat) bio je strogo kontroliran a njegova autonomija svedena na minimum. Sve važne odluke nikada nije donosio pojedinac nego kolektivna tijela u kojima je bila onemogućena koncentracija moći, a iz istog su razloga sve državne službe trajale vrlo kratko, najdulje godinu dana uz dugi period vakancije (razdoblje u kojem pojedinac nije mogao ponovno biti biran na isti položaj). Dubrovački kneževi imali su vjerojatno najkraći mandat u čitavoj europskoj povijesti – bili su birani na samo mjesec dana.²⁵ To je smanjivalo mogućnost da će netko, znajući kada će postati knezom, kovati planove kako bi ojačao svoju moć.²⁶ Istovremeno, to je osiguravalo, na neki način, ‘fluidnost’ kozmopolitizma u gradu.

Dubrovačko plemstvo bilo je konzervativno s prisutnim strahom od promjena. Imalo je vrlo snažnu stalešku hijerarhiju i administraciju koje je imalo utjecaj na ukupni život zajednice, na svjetonazor i mentalitet svih slojeva pri čemu je model države uspostavljen prešutnim društvenim sporazumom koji vlast daje jedino i samo vlasteli kao „dostojnim predstavnicima zajednice“. Krajem srednjeg vijeka ali i kasnije, ta je staleška podjela „davala koordinate življenja“ ljudima i prostoru pri čemu su pučani i građanski sloj bili zaista slobodni ljudi, ali istodobno i „zatočenici staleških pravila“.²⁷

Janeković Römer smatra kako se taj prijelaz srednjovjekovlja i novoga doba 'poklopio' s osamostaljenjem Dubrovnika i izgradnjom njegova upravnog sustava u kojem je novost humanizma bila iskorištena u izgradnji države odnosno njene staleške ideologije. Petnaesto stoljeće bilo je vrijeme „sudara suprotnosti“: srednjovjekovne duhovnosti naspram svjetovnosti humanizma, trajnosti države i trajne ugroženosti njenog mira, proturječnih međustaleških odnosa nasuprot čvrstoći prešutnog društvenog sporazuma (o tome da vlast pripada isključivo i jedino vlasteli) i konačno – suprotnost Dubrovnika kao zatvorenog i kao otvorenog grada u kojem posebnu ulogu imaju zidine – metaforički i stvarni simbol

²⁴ R. Filipović, 1970, str. 94-96.

²⁵ L. Kunčević, 2020, str. 109-110.

²⁶ N. Lonza, 2000, str. 13.

²⁷ Z. Janeković Römer, 1999, str. 391-392.

sigurnosti, slobode i trajanja, simbol vanjske zaštite ali i unutarnjeg jedinstva.²⁸ U 15. stoljeću u kojem su se na svojevrsan način dalmatinski gradovi 'ukliještili' između Venecije i Turaka, dubrovačko je plemstvo gospodarski i brojčano ojačalo i zaista upravljalo Republikom, a u tom je vremenu sasvim narasla svijest o moći i važnosti državnog aparata ali i političkom pragmatizmu prema kojem je Republika bila orijentirana, svo vrijeme promičući politički model aristokratske republike. Dok je dubrovačko plemstvo krenulo uzlaznom linijom, u dalmatinskim su se gradovima zaoštravali društveni i politički sukobi pri čemu su postali podanicima Venecije i mletačkog gospodarstva. Činjenica je i da je dubrovačko građanstvo izgubilo mogućnost sudjelovanja u vlasti još dva stoljeća ranije, a u 15. stoljeću vlastela je posve jasno i u potpunosti nametnula uredbe, običaje i ideje koji su nedvojbeno bili u službi njihove hegemonije. Društvena norma bila je posve u skladu s aristokratskom vlašću.²⁹

Za stabilnost Republike bilo je ključno i 'zatvaranje' Velikog vijeća koje se zbilo još u 14. stoljeću (1332.). Vekarić je istražujući dubrovačku vlastelu došao do frapantnog otkrića da je u trenutku 'zatvaranja' Velikog vijeća patricijski sloj činio 40% stanovništva grada (u Veneciji je u tom razdoblju patricijat činio tek 5% populacije). Iako su zatvorenost i endogamija s vremenom doveli do demografskog opadanja, tijekom 15. i 16. stoljeća vlastela je činila 15-20% stanovništva (što je i dalje bilo puno više nego u talijanskim gradovima gdje su elite bile 5-8% stanovništva).³⁰ Međutim, kao što će to kasnije pokazati vrijeme, ta zatvorenost vlasteoskog staleža, bila je dugoročno gledano, jedan od kasnijih temeljnih razloga njihova slabljenja, međutim, ta homogenost aristokratskog staleža bila je jako čvrsta i potpomognuta snažnom tradicijom, ceremonijalnom i običajima, političkom disciplinom i konzervativizmom (izraženom u strahu od ikakvih promjena). Politički zahtjevi puka ili pobune – bili su nemogući. Janeković Römer smatra da su čak i pučani u tom smislu stvarali vrijednosti jer su osjećali jaku tradiciju i stvarali težnju za očuvanjem starog. Unatoč staleškim razlikama, postojao je osjećaj zajedništva. Uostalom, vlast i ceremonijal sa svim porukama koje su se na taj način slale javnosti bile su dobro promišljene i u službi vlasti baš kao što su rituali (svečanosti, blagdanske procesije, protokoli...) služili isključivo promicanju vladajuće ideologije. Upotrebom rituala vladajuća je elita vrlo uspješno stvarala modele mišljenja koji su učvršćivali poredak, a vjerska je simbolika u tome bila jako bitna jer je bila opće prihvaćena i još važnije – svima razumljiva.³¹ „Odrastajući pred više stoljeća u Dubrovniku,

²⁸ Z. Janeković Römer, 1999, str. 378, 393.

²⁹ Z. Janeković Römer, 1999, str.389-390.

³⁰ L. Kunčević, 2020, str. 60-61.

³¹ Z. Janeković Römer, 1999, str. 390-391, 291.

pojedinaac je pomalo punio svoju duhovnu prtljagu značenjima, simbolima i manifestacijama vlasti“ što je oblikovalo njegov mentalitet i percepciju svijeta, zapisala je Nella Lonza.³² Svojim unutarnjim pothvatima, među stanovništvom se razvijala ideja kozmopolitizma u aspektu suživota raznih kultura i vjera unutar grada, makar su se rituali odvijaju zbog očuvanja *status quo* stanja.

Međutim, tu čvrstoću potpomognutu stabilnošću koju je osiguravao gospodarski uzlet, ne treba simplificirati, smatra Lovro Kunčević, jer je Republika „bila daleko od idiličnog mjesta“, a sama vlastela „bila su daleko od slike jedinstvenog staleža, koju su brižno njegovali u službenim dokumentima i javnim ritualima“.³³ Upozorio je i kako je Nenad Vekarić sugerirao da je unutar patricijata postojao dugotrajni raskol (odnosno nekoliko 'klanova') koji je s različitim intenzitetima trajao još od srednjeg vijeka, iz čega je jasno da je Dubrovnik patio od sličnih oblika društvenih i političkih nemira kao i ostali mediteranski gradovi. Istina je samo da je takvih protesta i zavjera bilo, zapravo, malo. (Jedna od rijetkih izrazitih pobuna bila je pobuna stanovnika Lastova koja se zbila 1603. i trajala tri godine.³⁴) Da istinskih strahova po tom pitanju, u nekom većem zabrinjavajućem smislu, nije bilo pokazuje i činjenica da Dubrovnik (zbog svoje neutralnosti) nije imao vojsku nego su dubrovačke vlasti naoružavale vlastito stanovništvo na kojeg se oslanjalo u kritičnim trenucima što upućuje da su dubrovačke vlasti računale na visoku razinu poslušnosti i suradnje svojih podanika. Uostalom, postojala je i lojalnost građana koja je proizlazila iz njihovih snažnih i raznovrsnih veza s patricijatom (vlastela su često bili kumovi djeci pučana i građana). Unatoč svijesti o staleškim nepremostivim razlikama, patriciji i građani surađivali su u institucijama Republike, bili poslovni partneri i pripadali istim bratovštinama i živjeli u istim susjedstvima unutar zidina (a ta je veza bila ojačana i činjenicom da su nezakoniti sinovi vlastele često ulazili u antuninsku bratovštinu trgovaca čime su bile stvorene i krvne spone između građana i patricija).³⁵

Međutim, opet treba istaknuti kako je dubrovačko plemstvo bilo izrazito konzervativno što po prirodi stvari podrazumijeva i strah od promjena. No, istodobno u samoj biti dubrovačke aristokratske ideologije bio je pojam slobode u značenju političke autonomije – neovisnosti o vanjskim silama, snazi vlastitog zakonodavstva i upravnog sustava.³⁶ Sloboda je trebala biti pojačana gospodarskom snagom, a da bi to postigla Republika je trebala kozmopolitski duh iz

³² N. Lonza, 2009, str. 13.

³³ L. Kunčević, 2020, str. 17, 24.

³⁴ N. Kapetanić, 2022, str. 134.

³⁵ L. Kunčević, 2020, str. 24, 29, 69.

³⁶ Z. Janeković Römer, 1999, str. 21.

pragmatičnih razloga održavanja svoje gospodarske stabilnosti. Na tragu takvih stavova, na primjer, u Dubrovačkoj Republici odnosno u samom srcu Dubrovnika unutar zidina živjeli su Židovi, spretni i vješti trgovci i liječnici.

3. 4. Tragovi Židova u dubrovačkom kulturnom naslijeđu

Kao i u drugim mediteranskim gradovima, tako se i u srednjovjekovnom Dubrovniku susreću Židovi (najstariji spomen seže u 13. st.).³⁷ Gospodarski uzlet Dubrovnika u prvoj polovici 15. stoljeća privlačio je sve više stranoga poslovnog svijeta u Grad, pa tako i Židove koji su uglavnom dolazili preko južne Italije i zapadnih mediteranskih država odakle su ih prognali. Krajem 15. stoljeća iz Španjolske i Portugala počeo je progon Židova koji su se raselili u Italiju, Osmansko Carstvo, Nizozemsku, države Apeninskog poluotoka, u mletačku Dalmaciju i u Dubrovačku Republiku. Nazvani su Sefardima (jer hebrejski naziv Sefard znači Pirenejski poluotok). Njihovi potomci govorili su ladino, s brojnim elementima španjolskog jezika. Njihovo intenzivnije naseljavanje u Dubrovačku Republiku početkom 16. stoljeća izazvalo je otpore, no važnost njihova udjela u balkanskoj trgovini (obostrani interes u tranzitnoj trgovini u smjeru Istok – Zapad), dovela je do potrebe i prihvaćanja i, konačno, 1546. godine, donesene su odredbe o osnivanju geta unutar gradskih zidina. Zatvoreni prostor geta u kojem su imali i sinagogu bio je središte zajednice u kojem je bio organiziran vjerski život, škole, običaji i tradicijski običaji njihova življenja. Osnivanje geta u tadašnjoj Lojarskoj ulici (današnja Žudioska ulica), može se tumačiti kao službeni pristanak dubrovačkih vlasti na njihovu prisutnost i suživot u Dubrovniku. Broj dubrovačkih Židova stalno je rastao, i to ne samo iz 'trgovačkih' razloga nego zbog toga što je stupanj tolerancije (potpomognut 'gospodarskom integracijom') bio viši nego u drugim sredozemnim gradovima. Dakako, odnos stanovnika grada prema Židovima nije uvijek bio harmoničan, pa su pripadnici židovske zajednice svoju zaštitu tražili i pred Kaznenim sudom Republike.³⁸

U drugoj polovini 16. stoljeća broj članova Židovske općine vidljivo je rastao, a pojedinci su postajali iznimno poznati, poput slavnog liječnika Amatusa Lusitanusa koji je radio i kao državni i kao privatni liječnik i liječio pacijente, mahom iz plemićkih obitelji ili državnog dugogodišnjeg liječnika Abrahama iz druge polovine 16. stoljeća koji je bio omiljen i među Dubrovčanima i među Osmanlijama. Izdvaja se još jedno ime, ali ovoga puta žene – Gracije

³⁷ B. Stulli, 1989, str. 17.

³⁸ P. Domjan, 2015, str. 25-27.

Mendes, poznate uspješne poslovne žene koja se izborila za svoje mjesto u muškom svijetu. Živeći u Istanbulu i trgujući s Italijom, u Dubrovniku je prepoznala svoje važno uporište, a dubrovačke su vlasti uvažavale njena umijeća i Gracijinoj trgovačkoj robi davale posebne povlastice.³⁹ Generalno uzevši, Židove su u Dubrovnik privlačile velike mogućnosti poslovanja ali bez sumnje i činjenica da su se u tom gradu osjećali sigurno jer je židovska zajednica uživala (i u kasnijim stoljećima) visok stupanj autonomije osobito stoga što se dubrovačke vlasti nisu miješale ni u njeno funkcioniranje ni u sukobe među Židovima. Zapravo, miješali su se tek onda kada su to od njih zatražili samo Židovi.⁴⁰

Iako se tema ovog rada odnosi na rani novi vijek, za razumijevanje odnosa dubrovačkih vlasti prema Židovima korisno bi bilo spomenuti činjenicu koja se zbila znatno ranije, u prvoj polovici 14. stoljeća. Tada je bio običaj da se za vrijeme karnevala Dubrovčani maskiraju u „Carbonose ili Židove“ pri čemu je naziv Carbonos možda mogao imati značenje grčke riječi karbonos (tuđ, stran ili inozeman). Tako maskirani napadali su prolaznike i obračunavali s neprijateljima, što im je vlast zabranjivala tijekom 14. stoljeća.⁴¹ Židovi su nastavljali doseljavati u Dubrovnik u ne baš velikom broju i tijekom idućeg stoljeća, a iako je većina bila u prolazu, vlast na njih nije reagirala u početku baš blagonaklono, što je vidljivo iz nekoliko sačuvanih arhivskih dokumenata o „raspravljanju vlasti o doseljavanju Židova, marana“ ali bez konkretnih zaključaka. Zašto su ih nazivali maranima? Maran je (u značenju – svinja) ispočetka bio pogrdan naziv za židovske i muslimanske konvertite.⁴² Dubrovčanima se nije svidjela konkurencija židovskih trgovaca ni u gradu ni u Osmanskom Carstvu kamo su odlazili. Čak je i sultan Bajazit II 1502. od Dubrovčana tražio da omoguće Židovima neometan prolaz kroz Dubrovnik jer su oni u Osmanlijama imali zaštitnike. S vremenom, u Dubrovnik su se počeli doseljavati i tzv. levantinski Židovi koji su kao sultanovi štićenici dolazili iz Osmanskog Carstva. Međutim, uz brojna negodovanja i sporadične zabrane dolaska koje su pratile početna doseljavanja, pragmatičnost uzajamnih interesa dovela je Dubrovčane do suživota sa Židovima, a i sami poslovni partneri Gracije Mendes bili su konvertiti. Trgovina koju su Židovi razvijali zahvaćala je mnoge luke Mediterana, a njihov broj u Dubrovniku počeo je naglo rasti u 16. stoljeću. U vrijeme Dubrovačke Republike prevladavali su Sefardi (dok su Aškenazi⁴³ dolazili vrlo rijetko).⁴⁴

³⁹ V. Miović, 2005, str. 24-27.

⁴⁰ V. Miović, 2013, str. 120.

⁴¹ V. Miović, 2017, str. 9.

⁴² Isto, str. 11.

⁴³ „Aškenazi“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4348>
Uz Sefarde, Aškenazi su druga glavna skupina Židova prema geografskom podrijetlu i kulturnoj tradiciji, nastala

Činjenica je da je kozmopolitizacija Dubrovnika s razgranatom diplomatskom i trgovačkom mrežom (koja je u grad dovodila brojne strance, ali i Dubrovčane koji u putovali svijetom) bila ugrađena u svijest o stabilnosti gospodarstva na kojem je (uz dominantnu ideju slobode) dobrim dijelom počivala stabilnost Republike. Kozmopolitizam je imao svojih uspona i padova ali ipak se može reći da je imao kontinuitet. Potreba za pragmatičnošću gospodarskih ciljeva bila je jača od konzervativnosti i straha od nepoznatog i novog. To potvrđuje i stav koji su Dubrovčani imali prema sultanima kao i podanicima Osmanskog Carstva.

3. 5. Turci u Dubrovniku i Dubrovčani u Istambulu

Na čelu osmanske države bio je sultan kojem su se svi bez pogovora pokoravali, a u prvoj polovini 16. stoljeća osmanska vojska bila je premoćno najjača sila koja je brojnošću i profesionalnošću nadmašivala vojsku svake pojedine europske zemlje. Kako bi utvrdili svoje trgovačke pozicije, svoje prvo službeno izaslanstvo Dubrovčani su uputili 1430., na poziv sultana Murata II koji im je tada dodijelio pismeno jamstvo za sigurnost kretanja i trgovanja na osmanskom tlu. Još bolju poziciju ostvarili su tri godine poslije kada je crkveni sabor u Baselu Dubrovačkoj Republici odobrio trgovanje sa zemljama pod vlašću islamskih vladara. Nedugo zatim, uslijedilo je jačanje osmanske vlasti u Bosni i pad srpske despotovine nakon čega su Osmanlije od Dubrovčana zatražile harač. Dubrovčani su se slanjem svojih poklisara na Portu pokušavali oprezno pravdati i pregovarati (u čemu Vesna Miović prepoznaje začetke dubrovačke diplomacije), a to dugotrajno sučeljavanje argumenata okončano je 1442. osmansko-dubrovačkim sporazumom u dvjema ispravama (osmanskom i dubrovačkom) u kojima su Dubrovčani prisegnuli na vjernost sultanu i obvezali mu se donositi dar (harač), a sultan je prisegnuo da će poštovati slobodu Dubrovnika, nazivajući ga slobodnim gradom, dopuštajući mu vladanje po njegovim zakonima i slobodama.⁴⁵ Ti vrlo povoljni uvjeti za trgovanje imali su za cilj da u Carstvo privuku vješte trgovce, no korist je zapravo bila obostrana. Nakon više od posla stoljeća, novi sultan Mehmed II, poznatiji i kao Mehmed

u 10. i 11. st. u Njemačkoj. Nakon 14. st. taj se pojam se pojam prenio na same Židove u njemačkim krajevima. U 15. st. protjerani su iz Francuske i Njemačke, pa su se naselili na području poljsko-litavske unije i diljem srednje i istočne Europe. Od Sefarda se Aškenazi razlikuju po izgovoru hebrejskog jezika, po razgovornom jeziku (jidiš), obrednim pravilima, običajima, bogoslužju i dr. Danas Aškenazi čine oko 85% ukupnog broja Židova, a u hrvatskoj židovskoj zajednici predstavljaju većinu. (20.7.2023.)

⁴⁴ V. Miović, 2017, str. 11-13, 18.

⁴⁵ V. Miović, 2003, str. 9-11.

Osvajač, stalno je povećavao iznos dubrovačkog harača uz prijetnju kako će osvojiti Republiku i pozatvarati dubrovačke trgovce (znalo se da sanja o osvajanju Rima, a Dubrovnik bi mu u tom slučaju bio dobro vojno uporište), no daljnji razvoj u nepovoljnom smjeru za Republiku prekinuo se smrću sultana Osvajača 1481. godine od kojeg su Dubrovčani strepili tijekom cijele njegove vladavine. Novi sultan Bajazit II smanjio je harač (kakav će ostati do konca Republike). Dubrovčani su, valja reći, sve do 1526. plaćali i tribut hrvatsko-ugarskim kraljevima (temeljem ugovora sklopljenog 1358. s kraljem Ludovikom).⁴⁶ Miović smatra kako je teško precizirati status Dubrovčana prema Osmanlijama s obzirom na plaćanje harača. S osmanske točke gledišta, Dubrovnik je pripadao vazalnim zemljama koje su se za Carstvo vezale ugovorom ali je pritom bio neutralan (trebalo je da Republiku svi, uključujući i zapad, smatraju neutralnom što ne bi bilo moguće, ističe Miović, da su je Osmanlije sputale vazalnim ograničenjima).⁴⁷ No, postavlja se pitanje – kako bi Dubrovčani posredovali u mletačko-osmanskoj trgovini za vrijeme mletačko-osmanskih ratova da su osmanske neprijatelje morali smatrati svojim ili da su trebali pomagati osmansku vojsku? I bi li mogli prikupljati informacije na koje su Osmanlije stalno računale? Takav nedorečeni odnos omogućio je Republici 'neutralnost' na njenu vlastitu korist, ali i na korist Istoka, baš kao i na korist koju je nalazio i Zapad kojemu je Dubrovnik trebao kao trasa za robu prema Istoku, a trebalo mu je i dubrovačko izvještavanje o Osmanlijama jednako kao i posredovanje u razmjeni zarobljenika. Tako je dubrovački harač davan Osmanlijama, odredio način opstanka Dubrovačke Republike. Istina, Republika Osmanlijama nije predstavljala baš nikakvu prijetnju (bili su u odnosu vojnog diva i mrava), smatrali su da je mogu osvojiti kad god zažele, no trebali su im vješti i sposobni trgovci kakvi su bili Dubrovčani, a Osmanlije su preko dubrovačke neutralne luke mogli trgovati sa zapadnim kršćanskim zemljama i u vrijeme kad s njima ratuju. Od 1482. Republika je graničila s Osmanskim Carstvom (Hercegovačkim sandžakom) cijelom dužinom svoje kopnene granice.⁴⁸

Raširivši obavještajnu mrežu na Istok i Zapad (samo na Sredozemlju su u 16. stoljeću Dubrovčani imali pedesetak konzularnih predstavništava), Dubrovčani su diplomatskim vještinama nametali uvjerenje da je njihov neutralni slobodni prostor u sredini neophodan za održavanje ravnoteže. Dakako, i Osmanlije i Zapadnjaci znali su za dubrovačku dvostruku špijunažu, no znajući da imaju više koristi nego štete, nisu na to reagirali oštro, smatra Vesna

⁴⁶ V. Miović, 2003, str. 12-14; V. Miović, 2011, str. 12.

⁴⁷ V. Miović, 2011, str. 14.

⁴⁸ V. Miović, 2003, str. 15-20; V. Miović, 2011, str. 14.

Miović koja to pitanje metaforički stavlja u kontekst usporedbe Dubrovčana sa savojskim vojvodama: „Nevjerni su, ali nisu krivi oni nego geografija“.⁴⁹

Kako su se Dubrovčani odnosili prema Turcima? Turci se nisu nikada naseljavali u Dubrovniku, za njih je bio izdvojen prostor na Pločama (odmah do istočnih gradskih vrata), prema njima je vladao strah i nepovjerenje pa se taj prostor osobito nadzirao noću. Noćenje u gradu muslimanima nije bilo dopušteno, pa je 1503. jedan barabant bio otpušten jer je jednog od njih primio u svoju kuću. No, ipak bi im u slučaju opasnosti vlada dozvolila da se sklone u grad. Oprez prema muslimanima nije postojao samo zbog vjerskih razlika nego i zbog straha i prijetnji samostalnosti Republike. Međutim, u isto vrijeme, Dubrovčani su bili svjesni da je trgovačka suradnja s turskom državom bila uvjet gospodarske snage, i nisu htjeli previše ozlovoljiti svoje turske susjede. Uz to, trgovačka komunikacija omogućila je upoznavanje turskih običaja i time ih učinila prihvatljivijima za Dubrovčane.⁵⁰ Od sredine 16. stoljeća (a 15. i 16. stoljeće bilo je vrijeme procvata odnosa Republike i Carstva; Osmanlije su bile na vrhuncu moći, a Republika bogatija no ikad prije ili poslije) osmanski su gosti boravili u gradu u jednoj od najljepših palača koja je od sredine 15. stoljeća pripadala nasljednicima bosanskog velikaša Sandalja Hranića, a u gradskim kućama u ulicama živjelo je i nekoliko zanatlija – osmanskih podanika iz Hercegovine ili Bosne.⁵¹

Kako se odvijalo sporazumijevanje s Osmanlijama i jesu li Dubrovčani znali govoriti turski jezik? U Istanbulu su za diplomatske krugove važnu ulogu imali dragomani – prevoditelji za turski koje su do polovine 16. stoljeća dubrovački poklisari pronalazili među osmanskim podanicima i pritom, smatra Miović, bili „jedini strani diplomati koji nisu zazirali od pripadnika islamske vjeroispovijesti“. Međutim, s vremenom se shvatilo kako je za tako delikatne situacije rizik uzimati osmanske podanike. Izlaz su vidjeli u školovanju domaćih mladića, tzv. 'mladića turskog jezika' (imali su 15-20 godina) ili, kako bismo danas rekli, studenata koje su podučavali u Dubrovniku. Naime, mladići koji su pokazivali interes za učenje turskog jezika osnove su svladavali upravo u Dubrovniku, a podučavali su ih hodže (osmanski podanici kršćanske vjeroispovijesti), koji su najčešće bili Armenci. Mladiće je dubrovačka vlada, nakon početnih svladavanja u Dubrovniku potom slala u veća osmanska središta na daljnju edukaciju (sveukupno školovanje je trajao od pet do dvanaest godina), a jednog od njih, 'mladića turskog jezika' Nikolu sa Šipana vlada je sredinom 16. stoljeća poslala u Istanbul i plaćala mu boravak i školovanje. Dubrovačke 'mladiće jezika' iskusni su

⁴⁹ V. Miović, 2003, str. 252.

⁵⁰ Z. Janeković Römer, 1993, str. 36.

⁵¹ V. Miović, 2011, str. 70-72.

dragomani vodili sa sobom na Portu i učili ih ondje kako funkcionira osmanski dvor, ukazivali na pravila ceremonijala i stvarali prva poznanstva s osmanskim visokim krugovima. Dragomani su radili i u Turskoj kancelariji u Dubrovniku koja je bila smještena u kneževu dvoru jer je valjalo prevoditi osmanske spise i pisma na osmanski turski jezik. Međutim, zbog teško savladivih jezika (arapskog, perzijskog i turskog) uz teškoće uklapanja u potpuno drukčiju civilizaciju, u prvoj polovini 16. stoljeća bilo ih je vrlo malo. U međuvremenu, dubrovačka je vlada u istom stoljeću oslonac pronašla u svojim trgovcima koji su tijekom svojih boravaka u Carstvu, ovladali jezikom i običajima.⁵² Upravo ta činjenica dokaz je kulturoloških prožimanja i dodira različitih kultura pa i kozmopolitskog duha koji se na određeni način širio sve do Dubrovnika jer se radilo o trgovcima Dubrovčanima.

3. 6. Odrazi kozmopolitizma na religijski i kulturni život ranog novovjekovnog Grada

Zapadne kršćanske zemlje osuđivale su vezanost Dubrovčana za Osmanlije no oni su na to uzvraćali: „Turčin nas brani u svakoj stvari i od njega ne trpimo nikakvih zuluma, osim onih koji su uobičajeni. A da graničimo s bilo kojim kršćanskim vladarom, taj nam nikad ne bi dao mira. Zato ne čudite se što se držimo Turčina jer tako čuvamo slobodu.“⁵³ Miović smatra kako su ovakve kritike bile licemjerne jer su kršćanskim zemljama, jednako kao i Osmanlijama, trebale obavještajne usluge Dubrovčana kao i njihova neutralna luka. Uostalom, dubrovački zaštitnik je uz Osmanlije, sve do 1520-tih bilo i Ugarsko kraljevstvo, a štitili su ih i Španjolci i pape koji su (konkretno, tijekom dva rata Svete Lige protiv Osmanlija 1538-1540 i 1570-1573 kada su Mlečani htjeli republiku uvući u Ligu i uništiti joj neutralnost) se suprotstavili Mlečanima jer su i oni od Dubrovčana primali vijesti o Osmanlijama. Osim toga, Dubrovčani su na Porti vrlo uspješno štitili interese hercegovačkih katolika.⁵⁴ I ne samo to, Dubrovčani su u pojedinim slučajevima osmanskim vlastima predavali robove odbjegle na dubrovačko područje, ali dojam je da su ipak u tim odlukama pribjegavali svojevrsnom 'pasivnom držanju' dajući tim bjeguncima priliku da preko Dubrovačke Republike pobjegnu u treću zemlju pri čemu je bjegunac često nalazio spas na prvom stranom brodu usidrenim u dubrovačkoj luci.

⁵² V. Miović, 2003, str. 109; V. Miović, 2011, str. 55-58.

⁵³ V. Miović, 2011, str. 18.

⁵⁴ V. Miović, 2011, str.19-20.

Tako su Dubrovčani aktivno, ali tajno, pomagali ratnim zatočenicima odbjeglih iz osmanskog zatočeništva.⁵⁵

Jedan zanimljiv događaj zbio se 1573. u dubrovačkoj katedrali. Naime, Dubrovčani su uglednije osmanske goste vodili u obilazak grada pa su ih tom prilikom odveli u katedralu u kojoj im je tijekom razgledavanja plesnu glazbu svirao crkveni orguljaš. Na taj je događaj, ocijenivši ga skandaloznim, vrlo burno reagirao papinski vizitator Sormani koji je te godine posjetio Dubrovnik htijući provjeriti – žive li Dubrovčani pobožno. Tražimo li kulturološke utjecaje koji su se reflektirali iz Carstva u Republiku, mogli bismo ih naći u modi – naime, svi poklisari harača vraćali su se u Dubrovnik prepunih torba orijentalne odjeće i drugih suvenira, a same dubrovačke vlasti tražile su od njih da donesu orijentalne predmete za ukrašavanje državnih prostorija. Naručivale su rupce protkane zlatnim nitima, prekrivače s crvenom bojom za knežev tron, stolnjake od fine vune i živih boja za stol u dvorani malog vijeća. Kaftane koje su poklisari dobivali u 15. i 16. stoljeću nisu smjeli zadržati nego su ih morali predati dubrovačkim vlastima koji su ih potom davali crkvama da ih preprave kako bi svećenicima služili kao misno ruho. Najčešće su ih nosili svećenici dubrovačke katedrale, a služili su i za ukrašavanje crkvenih prostorija. Na isti način kaftane su koristili i Mlečani. Govoreći o utjecaju na odjeću, prsluk iz tradicijske nošnje s dubrovačkog područja nastao je pod utjecajem osmanske kulture.⁵⁶

Jedna od značajki tog razdoblja bila je svojevrsna istovremenost kampanilizma (odnosno 'zatvorenosti') i neke vrste kozmopolitizma koji je omogućavao svakome da dođe u grad, u njemu se nastani, započne novi životni ciklus i slobodno posluje. Od te slobode i takvog pristupa bili su djelomično ili potpuno izuzeti stanovnici zaleđa, pripadnici drugih vjera i neprijatelji grada. Kad se već spominju pripadnici drugih vjera spomenimo i to da je u povijesti, ne samo Dubrovnika, nego i čitavog europskog prostora – bilo posve očito da se iz zajednice u najvećoj mjeri izdvajaju oni koji pripadaju drugoj vjeri, i to zato što se oni bitno razlikuju i po načinu života i po običajima i tradiciji življenja. Odnos prema njima bio je u nekoliko stupnjeva, od snošljivosti i prostornog izdvajanja, do progona.⁵⁷

Kao i u zemljama Zapadne Europe, i u Dubrovniku su povremeno bile na snazi mjere kojima se željelo odvojiti Židove od domaćeg kršćanskog stanovništva. Vlasti su tjerale Židove da nose posebno obilježje kako bi se razlikovali od kršćana (žuti ili crveni šešir ili šešir sa žutom trakom), a ponekad su im branile i zapošljavanje židovskih sluškinja.

⁵⁵ V. Miović, 2011, str. 103.

⁵⁶ V. Miović, 2011, str. 78-79, 109-110.

⁵⁷ Z. Janeković Römer, 1993, str. 37.

Kršćankama se zabranjivalo da služe u kućama Židova.⁵⁸ Crkveni predstavnici nisu bili zadovoljni blagim odnosom dubrovačkih vlasti, Rimska kurija tražila je stroži odnos prema Židovima, no usprkos tome, dubrovačke su vlasti čuvale svoj autoritet od upletanja Crkve i držale se stava prema kojem „nitko tko je Božji vojnik, ne smije se upletati u svjetovne poslove“. Međutim, Republika je bila katolička država i trebala je naklonost i zaštitu pape koji ju je zbilja štitio od mletačke agresije. S druge strane, dubrovačke su vlasti mogle sebi priuštiti i male slobode neposluha jer su znali da i papinska država treba njih (zahvaljujući njihovim dobrim odnosima s Osmanlijama). Osim toga, Osmanlije su štitile Židove.⁵⁹

Logična je pretpostavka da su nastankom geta ustanovljene i Židovska općina i sinagoga, a sinagoga dubrovačkih Židova bila je jedina nekatolička bogomolja koja je postojala na području Republike gotovo tijekom cijelog njenog trajanja. Može se reći, smatra Miović, da su Židovi u Dubrovniku osjećali da svoju vjeru mogu slijediti bez opasnosti.⁶⁰ Međutim, valja podsjetiti i na vrlo loš način ophođenja prema Židovima koji se zbio na samom početku njihova doseljavanja u Dubrovnik; naime, Židovi u Dubrovniku nisu bili posve izjednačeni s drugim strancima. Osobito je to bio slučaj 1510. kada se stvorio otpor u okviru kojeg su im senatori htjeli zabraniti iskrcavanje u Dubrovniku. Svega pet godina poslije, senatori su gotovo jednoglasno (39:1) donijeli odluku o izgonu Židova s dubrovačkog područja, odlučivši kako će ubuduće moći dolaziti samo s trgovačkom robom i ostati onoliko dugo koliko im je trebalo da je prodaju.⁶¹ No, takve odredbe nisu u praksi dugo potrajale. Pa ipak, u još uvijek netrpeljivoj klimi dogodio se i sudski postupak u kojem je židovski liječnik 1502. bio optužen za obredno ubojstvo dubrovačke starice, prema mišljenju Bernarda Stullija, očito uslijed pritiska domaćih poslovnih ljudi kojima nije odgovarala konkurencija Židova ali i zbog tadašnjih veza Republike sa Španjolskom od koje će tijekom 16. stoljeća imati međunarodno-političku zaštitu (zbog čega je dubrovačka vlada slijedila španjolsku praksu).⁶² Miović upozorava kako su židovski liječnici i rabini često u ranijem razdoblju bili optuživani za obredna ubojstva kršćanske djece, unatoč papinskim bulama, carskim i kraljevskim dekretima u kojima se tvrdilo da su neosnovana. Netrpeljivost dubrovačkih vlasti nije dugo trajala, iz jasnog razloga – okolnosti za suradnju Židova i Dubrovčana bile su savršene; dubrovačka

⁵⁸ B. Stulli, 1989, str. 20, 22.

⁵⁹ V. Miović, 2011, str. 105-106.

⁶⁰ Tek je u 18. stoljeću izgrađena druga nekatolička bogomolja, pravoslavna kapelica u rezidenciji ruskog konzula za potrebe njega i obitelji kao i kao i ruskih podanika koji se zateknu u Dubrovniku. V. Miović, 2005, str. 21.

⁶¹ V. Miović, 2005, str. 9.

⁶² B. Stulli, 1989, str. 19.

luka bila je izuzetno povoljno mjesto za prekomorsku trgovinu, a židovski trgovci izrazito vješti. Sve to donosilo je obilatu korist Republici.⁶³

Među brojnim vrsnim liječnicima, trgovcima, zlatarima... kao vrijedno vrelo za istraživanje kulturne povijesti Dubrovnika izdvaja se pjesništvo Didaka Pira iz 16. stoljeća, portugalskog i hrvatskog humanista, latinskog pjesnika, podrijetlom iz obitelji portugalskih Židova.⁶⁴ Isticao se kao pobornik vjerske tolerancije ali samo za postojeće religije i protiv 'novotarija' kakvima je smatrao protestantizam.⁶⁵ Dubrovačke vlasti povjeravale su mu prevođenje trgovačkih ugovora s portugalskog i hebrejskoga na talijanski jezik u dubrovačkom notarijatu. Živio je na morskoj obali u unajmljenoj kući, a tek pretkraj života u getu, što znači da Židovi nisu bili strogo odvojeni i izolirani u getu unutar zidina.⁶⁶ K tome, dubrovačke su mu vlasti iskazale uvažavanje tako što su ga poštedile nošenja žutoga, odnosno crvenog šešira. Takvo su poštovanje iskazivali i prema još nekim istaknutim pojedincima.⁶⁷

Najmanje snošljivosti Dubrovčani su iskazivali prema hereticima, bosanskim patarenima jer su još u ranijem razdoblju željeli spriječiti širenje hereze na svom području ne samo zbog zaštite katoličanstva nego i zato što bi njihovo učenje moglo ugroziti čvrstoću aristokratske vlasti i unijeti neželjene nemire. Međutim, na osobnoj se razini ta komunikacija (na trgovačkim putovanjima) ipak održavala usprkos načelnom stavu vlasti.⁶⁸ Možemo se zapitati – je li se tu krila stanovita hipokritičnost?

U Dubrovniku je izrazito bio prisutan utjecaj talijanskog razmišljanja i nazora koji se pojačao u 15. stoljeću kada je otvorena škola koju je vodio Toskanac Diversis koji je uspio nagovoriti Senat da za tu svrhu odredi posebnu zgradu unutar zidina, a tijekom 15. i 16. stoljeća mnogi su Dubrovčani (uz potporu Senata) bili školovani na talijanskim sveučilištima (primjerice, u Bologni i Padovi) što im je pri povratku u Grad bilo dragocjeno iskustvo susreta sa stranim sredinama, što je također, na svojevrsan način, utjecalo na kozmopolitski duh dubrovačke sredine i njenih stanovnika. Glavni jezik koji se koristio u školi bio je latinski iako se vjerojatno donekle koristio i talijanski. Humanistički znanstvenici koji su dolazili u Dubrovnik i podučavali sinove dubrovačke vlastele održavali su prijateljstva s Talijanima iz drugih krajeva pa su talijanske knjige stizale u Dubrovnik. Djela tiskana u Veneciji (jer

⁶³ V. Miović, 2005, str. 9.

⁶⁴ Didak Pir <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14975> (25.7.2023.)

⁶⁵ B. Stulli, 1989, str. 26.

⁶⁶ V. Miović, 2005, str. 29.

⁶⁷ Nakon sloma Republike 1808. francuske su vlasti Židovima dodijelile građanske slobode, no kasnijim nastupanjem austrijskih vlasti broj dubrovačkih Židova je opadao. V. Miović, 2005, str. 27-28, 77.

⁶⁸ Z. Janeković Römer, 1993, str. 36.

Dubrovnik nije imao tiskarski stroj sve do posljednjih godina Republike) pristizala su u Dubrovnik osobito u 16. stoljeću kada je na mjesto dubrovačkog nadbiskupa postavljen Lodovico Beccadelli koji je potakao novi val talijanske renesanse i kulturnih veza. Pripadnici vjerskih redova (dominikanci, benediktinci i franjevci) bili su istodobno i učitelji i učenici a knjižnice koje su osnivali bili su središta erudicije toga vremena. I slikari toga vremena (poput Vicka Lovrina Dobrićevića, Nikole Božidarevića li Mihajla Hamzića) uvelike su u svojem obrazovanju i umjetničkim stajalištima ovisili o talijanskim, prije svega, mletačkim dostignućima. Nakon smrti te trojice slikara početkom 16. stoljeća, dubrovačka se vlastela u naručivanju novih radova obraćala strancima, prvenstveno Talijanima što i nije bilo neobično jer su novi talijanski majstori prethodno prijateljevali s dubrovačkim umjetnicima. I glazbenici-stranci bili su dio dubrovačkog kulturnog kruga u 15. i 16. stoljeću. Dubrovačka je vlada sklapala jednogodišnje ugovore s glazbenicima (u 15. i 16. st. s njih više od 150) koji su svirali u kneževoj kapeli i u crkvama.⁶⁹ Tijekom tog razdoblja u Dubrovnik su dolazili i strani graditelji instrumenata iz Italije, Njemačke, Grčke i Španjolske.⁷⁰

3. 7. Stranci na dubrovačkim ulicama

Stranci s gradskih poljana i trgova unosili su u grad kozmopolitski duh. Na dubrovačkim su se ulicama susretali mornari i trgovci koji su trgovali s uljem, drvima, voskom, vinom, kožom, svilom itd. Na ulicama ranonovovjekovnog Dubrovnika mogli su se susresti Vlasi i Turci iz zaleđa, Židovi i Armenci, Mlečani, Grci, Albanci, stanovnici Pulje i Ancone kao i mnogobrojni hodočasnici i diplomati na putu prema istoku. Svi oni razgovarali su na svojim jezicima tako da je žamor stranaca i stranih jezika bio svakodnevan na dubrovačkim ulicama i trgovima. Sve je to imalo svoj odraz i u ponašanju samih Dubrovčana jer su oni prihvaćali onodobnu modu odijevanja, frizura, obuću, načine ophođenja i uopće – kulturološke obrasce ponašanje iz gradova s druge obale Jadrana.⁷¹ Taj fenomen (dominacije talijanskog jezika ne samo u trgovini nego i u obrascima ponašanja „mode i snobizma“) Braudel je nazivao „talijanizam“.⁷² Taj utjecaj ogledao se i na dubrovačkim trpezama i u kuhinjama dubrovačkih kuća gdje su se jela spremala prema receptima iz talijanskih ali i drugih gradova. Među strancima, iz zapadne Europe u to je vrijeme dolazilo najviše Talijana, Židova, Španjolaca,

⁶⁹ R. Harris, 2006, str. 247-248, 252, 275, 287, 290.

⁷⁰ Z. Janeković Römer, 1993, str. 34.

⁷¹ S. Stojan, 2007, str. 173-174.

⁷² F. Šimetin Šegvić, 2020, str. 521.

Francuza, Nijemaca, Nizozemaca i Engleza, a s istoka dolazili su u Dubrovnik Turci, Albanci, Grci, Armenci i Romi. Dubrovnik u vrijeme poznatog pisca i komediografa Marina Držića – bio je istinski kozmopolitski grad koji je u gužvama na ulicama i poljanama predstavljao malu poliglotsku zajednicu.⁷³ No, jasno je da je dominantni i glavni oblik hrvatskoga jezika kojim je govorilo stanovništvo bio štokavski (uz čakavsku podlogu), makar je između 16. i 17. stoljeća među književnicima došlo do lingvističkih nijansi i promjene s čakavskog i ikavskog na štokavski i ijekavski oblik.⁷⁴

Koliko su se stranci zadržavali u Gradu i čime su se bavili? Neki su bili u prolazu u ubrzanom dnevnom ritmu trgovačkog pomorskog grada, a neki su u Dubrovniku stanovali i živjeli. Osim trgovinom, stranci su se bavili obrtima (krojači, postolari, zlatari...), a neki među njima, osobito Židovi – bili su vrsni liječnici. Prisutnost stranaca u svakodnevnom životu renesansnoga grada manifestirala se i u glazbenoj umjetnosti; osim domaćih glazbenika na ulicama su se susretali i glazbenici iz germanskog jezičnog područja, franko-flamanskog kruga, gotovo svih talijanskih gradova ali i iz Španjolske i Grčke kao i iz Albanije.⁷⁵

Shvatimo li Dubrovnik kao otvoreni grad koji je pružao utočište i zaštitu svojem stanovništvu ali i strancima koji su ga pohodili, može se postaviti pitanje – društvene uređenosti prema dolascima i životu i suživotu sa strancima? Odnos prema strancima ostvarivao se na nekoliko razina - od potpunog prihvaćanja do potpunog odbacivanja, ovisno o njihovu ponašanju prema zajednici u koju su ušli, a njihova prihvaćenost ovisila je o tome koliko je njihov prinos zajednici bio koristan, ovisno o njihovom društvenom statusu, porijeklu i ponašanju. Među brojnim došljacima iz Italije bilo je mnogo obrazovanih ljudi koji su jako doprinosili dubrovačkoj sredini jer je među njima bilo vrsnih graditelja i umjetnika, trgovaca ali i učitelja koji su obrazovali mlade. Uostalom, pripadali su istom mediteranskom krugu, a nije bilo niti jezične barijere jer su dubrovački trgovci (baš kao i vlastela) poznavali talijanski jezik. Talijanski poduzetnici osnovali su i unosnu manufakturu sukna u 15. stoljeću, a njihovi dolasci u Dubrovnik nastavili su se i u novovjekovlju. Iako su redovito boravili u Dubrovniku (iako većina vrlo kratko i bez obitelji), Nijemaca nije nikada bilo puno. Najviše njih došlo je nakon organizacije manufakture sukna, uz nepovoljnije uvjete rada od talijanskih i španjolskih suknara. I u drugim strukama Dubrovčani su manje povjerenja poklanjali Nijemcima koji su im zbog jezika i geografske udaljenosti bili manje poznati. Tijekom vremena rastao je broj trgovaca koji su dolazili u Dubrovnik iz raznih zemalja pa je tako u

⁷³ S. Stojan, 2007, str. 174.

⁷⁴ R. Harris, 2006, str. 252.

⁷⁵ S. Stojan, 2007, str. 133.

literaturi zabilježen ugarskih, katalonskih, španjolskih, židovskih trgovaca, zatim Levantinaca, Turaka, a od 15. stoljeća Francuza i Engleza što je posljedično, imalo razvoj konzularne službe. K tomu, među strancima je bilo i onih koji su govorili mađarski i njemački, pa ih je Republika zapošljavala kao prevodioce. Uglavnom dobre odnose znalo je poremetiti gusarenje Katalonaca i Sicilijanaca koji su ponekad ugrožavali dubrovačke brodove i pomorsku trgovinu. Osobito opasna skupina došljaka bili su trgovci robljem koji su dolazili ponajviše iz Italije i Španjolske, a njihov boravak s posebnom je pažnjom i oprezom nadzirala dubrovačka vlada. Dolazili su u grad i barabanti i puškari, među njima bilo je Čeha, Rusa i Poljaka.⁷⁶

Istraživači arhivske građe u Državnom arhivu u Dubrovniku smatraju da sačuvani arhivski dokumenti iz renesansnog Dubrovnika ukazuju na to da boravak, život i rad stranaca u Dubrovniku nije izazivao nikakvu socijalnu segregaciju, ksenofobiju ili zavist domaćeg stanovništva.⁷⁷ Međutim, zanimljiv trag o tomu nalazimo kod Marina Držića, dramskog pisca, komediografa, pisca političkih tekstova (i glumca), koji je u pismu Cosimu de Mediciju (koje je pisao u Firenci) zapisao kako su se poneki plemići negativno i prilično nasilno, nanoseći im teške tjelesne ozljede, odnosili prema strancima. U svom urotničkom pismu zapisao je i kako bi bilo korisno kada bi u Veliko vijeće, osim pučana 'ušli' i stranci jer bi se time potvrdilo kako Dubrovnik i jest 'postao ono što jest' – upravo okupljanjem ljudi sa svih strana.⁷⁸ Poznato je i to, da je Marin Držić u svojim djelima 'uzimao' zbiljske ljude iz svog vremena i 'unosio' ih u svoja djela, progovarajući kritički o vremenu u kojem je živio. Poznato je da su izvedbe drama u Dubrovniku (za vrijeme karnevala ili svadbi) strogo nadzirale vlasti koje su u suštini bile više zainteresirane za javni red i moral nego za zabavu.⁷⁹

3. 8. Kozmopolitski duh Marina Držića

Moglo bi se postaviti pitanje – kako je dubrovačka vlast reagirala na takav istup Marina Držića? I je li, možda, i sam Marin Držić u svoje vrijeme predstavljao primjer kozmopolita? Društveno i političko ustrojstvo Držićeva vremena i ograničenja koje je nametala

⁷⁶ Zdenka Janeković Römer, 1993, str. 27-30.

⁷⁷ S. Stojan, 2007, str. 176.

⁷⁸ M. Držić, 1979, str. 24-27.

⁷⁹ R. Harris, 2006, str. 262.

aristokratska vlast nisu pogodovali individualizmu koji se jedino mogao jasnije manifestirati u umjetnosti točnije u književnosti, dok je u svemu ostalome prevladavao kolektivni interes.⁸⁰

Pa ipak, neke su se osobnosti širinom svojih koordinata življenja izdvojile, poput slavnog pisca Marina Držića. Rodio se u Dubrovniku (smatra se da je to bilo 1508.), studirao je u Sieni, kasnije postao i rektor sveučilišta. Nakon povratka u Dubrovnik, susreo se s austrijskim grofom Rogendorffom, tajnim agentom u službi španjolskog dvora s kojim je putovao u Beč, a zatim i u Carigrad. Smatra se da je bio poliglot i da mu sporazumijevanje u stranim sredinama njegova vremena nije predstavljalo problem. Vjeruje se da je čak bio i dragoman (prevoditelj pri stranim diplomatskim predstavništvima u Osmanskom Carstvu). Sa svojom glumačkom družinom izvodio je predstave na vjenčanjima vlastele i bio iznimno popularan zbog aktualnog kritičkog tona u svojim djelima. To se nije sviđalo dubrovačkoj vlasti zbog čega se u vlastitom gradu osjećao poput izgnanika, čovjeka koji je htio inozemna iskustva presaditi u vlastitoj sredini. Njegov izniman talent ostao je neprepoznat za njegova života, a njegovu bogatu književnu ostavštinu otkrivale su tek kasnije generacije, gotovo pet stoljeća poslije. Godine 1562. Držić je napustio Dubrovnik i preselio se u Veneciju, gdje je dobio mjesto kapelana mletačkog biskupa, jer u svojoj osebujnoj biografiji, bio je i klerik i orguljaš crkve Svih Svetih u Dubrovniku. Četiri godine poslije, Držić je već u Firenci gdje je pisao urotnička pisma vojvodi Cosimu Mediciju i njegovu sinu Francescu, kritizirajući način na koji dubrovačka vlastela upravlja Republikom.⁸¹ Godinu poslije urote, Marin Držić umire u Veneciji. I danas, nakon više od pet stoljeća, mnogo je zagonetnih detalja u njegovoj biografiji – ne zna se točno njegova godina rođenja, gdje je sve i zašto i s kojim ciljem putovao s grofom Rogendorffom, zbog čega je pisao urotnička pisma i je li uistinu vjerovao da je promjena upravljanja Dubrovačkom Republikom uopće moguća? Na ta pitanja nemamo odgovore. Međutim, posve je logično i postaviti pitanje - možemo li ga smatrati 'građaninom svijeta' u onodobnom kozmopolitskom kontekstu? I dati potvrđan odgovor.

4. ZAKLJUČAK

U ranonovovjekovlju unatoč otkriću Amerike, Sredozemno more i dalje je imalo primat u svjetskog trgovini. Svoju funkciju je imalo kao 'političko' i trgovačko more. Njemu pripadaju razne kneževine, republike, kraljevine i carstva, a istovremeno s njima i emirati i sultanati.

⁸⁰ Z. Janeković Römer, 1999, str. 392

⁸¹ Marin Držić. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16386> (28.7. 2023.).

Dubrovačku Republiku stoga možemo uvrstiti među mnogima kao jednog od 'igrača' u Sredozemlju. Geografski i politički položaj omogućili su Dubrovniku da s najvećom efikasnošću iskoristi svoje 'elemente' radi svoje dobrobiti, a i za svoje preživljavanje u ranonovovjekovlju. Kozmopolitizam kao termin ima razna tumačenja, ali u kontekstu ove teme podrazumijeva ulogu države i stanovnika pri uspostavljanju i održavanju tolerancije prema drugim kulturama, jezicima, religijama radi zajedničkog razvitka društva i zajednice. Zbog političke situacije u kojoj se Republika nalazila, elementi kozmopolitizma i kozmopolitski 'duh' razvijali su se istovremeno 'prirodno' u smislu da su njen geografski položaj, važnost trgovine i pomorstva kao grane gospodarstva, dinamike migracija (kao što je bilo pitanje Židova) privlačile stanovnike iz drugih krajeva sa svojom kulturama, tradicijama, religijama itd. K tomu, i namjerno je razvijala kozmopolitski duh u smislu da je vlastela koja je u sebi nosila vrhovnu vlast održala *status quo* kroz organiziranje državnih rituala u kojima se izražavala vladajuća ideologija. Istovremeno je javnosti na taj način prenosila poruke i mišljenja koja su bila razumljiva i doprinijela drukčijem 'pogledu' na svijet među građanima i strancima šireći ideje koegzistencije u kulturnom i religijskom smislu tj. promovirala kozmopolitizam. Zidine su predstavljale sigurnost i slobodu, a istovremeno i jedinstvo građanstva u novom turbulentnom razdoblju gdje na svojevrsan način zidine predstavljaju odraz kozmopolitske 'slike' Dubrovačke Republike odnosno Dubrovnika kao zatvorenog i otvorenog grada. Međutim potrebno je naglasiti i istovremeni pragmatični odnos različitih stupnjeva tolerancije npr. patarene nisu tolerirali, naglašavajući herezu njihovih tumačenja. Svoju geografsku posebnost važnog trgovačkog središta i važne luke za mletačku trgovinu u njihovim poduhvatima na području Levanta i Egipta, Republika je razvijala još iz srednjeg vijeka kada je bila pod upravom Venecije. Svojim osamostaljenjem 1358. godine Dubrovnik bira o svojoj sudbini samostalno, svjestan svojih ograničenja i političkih polemika okolnog prostora. Svoju sigurnost Republika je dobila, isprva plaćanjem 500 dukata ugarsko-hrvatskim kraljevima. Međutim, nova sila se ubrzo pojavila, a to je bilo Osmansko Carstvo s kojim je bilo potrebno voditi pažljive diplomatske pothvate kako bi se osigurala samostalnost. Osmansko Carstvo je bilo dobro upoznato s vještinom dubrovačkih trgovaca, dajući im trgovačke privilegije koje su bile za obje strane povoljne. Carstvo je dobilo usluge dubrovačkih trgovaca za obavljanje trgovačkih poslova, dok je Dubrovnik unutar osmanske sfere utjecaja dobio poseban status i daleko veći trgovački raspon i pristup osmanskom tržištu.

Od raznih 'stranaca' koji su se naseljavali i živjeli u Dubrovniku, želeći 'novi početak' potrebno je naglasiti Židove (Sefarde). Prognani iz Španjolske i Portugala krajem 15. st. tražili su novi dom kroz Europu, a jedan od njih je bila Dubrovačka Republika. Uspostavljen

je geto u kojem su živjeli i sagrađena je sinagoga za njihove vjerske potrebe, a s tim i omogućena integracija Židova u 'život' grada. Stupanj tolerancije je rastao zbog njihovih usluga kojima su pozitivno doprinijeli Republici. Osim trgovaca, bili su vješti liječnici poput Amatusa Lusitanusa. Odnos prema Židovima i privilegije koje su dobivali od strane države u sebi nose kozmopolitski duh gdje je postojala obostrana želja za suradnjom između Židova, građana i države (vlastele) koja se nije upletala u njihove unutarnje poslove. Postojao je pritisak Svete Stolice da se njihova autonomija ograniči i da se odvoje od javnog života, međutim to nije bitnije utjecalo (a ni promijenilo) stav vlastele prema Židovima. Obostrana želja za suradnjom bila je vidljiva u obostranim potrebama - Sefardima je bilo potreban novi dom, dok je Republici bilo potrebno više trgovaca i kvalitetnih liječnika.

Odnos Dubrovčana s Turcima u sebi nosi možda više političku konotaciju. Bilo je potrebno ne izazvati nezadovoljnu reakciju Porte. Turci se, istina, nisu naseljavali u samom gradu, ali su imali svoj zaseban prostor na Pločama. Dubrovčani nisu bili uvelike sretni zbog njihove prisutnosti, ali su bili svjesni da njihova samostalnost i gospodarski razvoj leže na održavanju dobrih veza i neizazivanju problema sa sultanom. Bilo je potrebno imati posebne diplomate koji bi bili vješti s turskim jezikom (dragomane) koji su radili u dvorskoj kancelariji u kneževom dvoru i prevodili osmanske spise i dokumente ali i putovali u Istanbul. U održavanju veza bili su važni i dragomani i trgovci koji su svojim djelovanjem u Porti ovladali turskim jezikom.

U korist širenju kozmopolitizma u Dubrovačkoj Republici valja istaknuti i činjenicu da je Republika u političkom kontekstu bila neutralna država. Stalno je pragmatički radila na 'smirivanju' Zapada i Istoka, obje strane su bile svjesne da su 'dvostruki agenti'.

Stranci koji su dolazili obavljali su razne poslove i boravili kratkotrajno ili dugoročno, ovisno o razlogu njihova dolaska u grad. Najveći dojam su ostavili Talijani koji su bili učitelji, arhitekti, diplomati, glazbenici itd. i sa sobom 'nosili' svoje običaje, odjeću, jezik. Među ostalima valja spomenuti i djelovanje Grka, Armenaca, Albanaca s Istoka i sa Zapada djelovanje Francuza, Španjolaca, Engleza itd.

Za kraj još je važno spomenuti djelovanje pisca Marina Držića kojeg valja izdvojiti kao primjer kozmopolitizma, služio je kao dragoman i bio je poliglot. Zbog njegovog 'obilaska' Europe i iskustva raznih kultura koje je susretao i o tome pisao u svojim djelima, možemo se upitati - možemo li Marina Držića smatrati 'građaninom svijeta'?

Sagledavajući kozmopolitski kontekst Dubrovnika na pragu novovjekovlja čini se da je Dubrovnik u tom razdoblju bio istinska 'poliglotska zajednica' na čijim su se ulicama i trgovima mogli čuti strani jezici, vjerojatno jednako intenzivno (a možda i intenzivnije) nego

danas. Iako je gradio svojevrsnu 'zatvorenost' svojim kamenim zidinama koje su ga 'formirale', štitile i osnaživale u tradicijskom načinu života, Dubrovnik je usprkos tomu bio 'otvoreni' grad koji je, uslijed svojih razgranatih i otvorenih trgovačkih putova, gospodarskih potreba i geopolitičkog položaja ojačanog vještom diplomacijom, u svoj svakodnevni život primao strance, trgovce, mornare, obrtnike, pjesnike, liječnike... pružajući im mjesto življenja i suživota, inzistirajući na poštivanju njegova rimokatoličkog identiteta, pravnog poretka i staleške hijerarhije u kojoj je vlast bila isključivo u rukama vlastele. Uočljiva je i istodobnost svojevrsnog kampanilizma (odnosno 'zatvorenosti') i neke vrste kozmopolitizma koji je 'otvarao gradska vrata' svakome tko je mogao doprinijeti napretku života u Dubrovačkoj Republici.

5. SAŽETAK

U radu je obrađeno značenje kozmopolitizma na Sredozemlju u ranom novovjekovlju s posebnim naglaskom na Dubrovačku Republiku. U osvjetljavanju dubrovačkog kozmopolitizma donosi se pogled na nastanak Dubrovnika kao kozmopolitske sredine. Razmatraju se politički i gospodarski čimbenici koji su doprinijeli potrebi stvaranja kozmopolitskog konteksta osobito s obzirom na geografski položaj Republike, njeno razvijeno pomorstvo i trgovinu koji su zahtijevali otvorenost grada prema strancima ali i razvijenu diplomaciju kojom su utjecali na stabilnost trgovine i ukupnog gospodarstva. U radu se donosi i stav vlastele 'o sebi i drugima' osobito s obzirom na velik broj stranaca koji su privremeno ili trajno boravili u gradu kao i objašnjenja povijesnih okolnosti i uloga koje su u stvaranju kozmopolitskog duha imali Židova i Osmanlije. Zaključuje se da je kozmopolitizam bio prirodan način razvoja društva u kojem su dominirali aristokracija, pomorstvo, diplomacija i trgovina ali, u isto vrijeme, i potreba i način na koji je Dubrovačka Republika osiguravala stabilnost.

Ključne riječi: Dubrovačka Republika, Dubrovnik, kozmopolitizam, rano novovjekovlje,

Dubrovnik as a cosmopolitan city in the early modern age

6. ABSTRACT

The paper deals with the meaning of cosmopolitanism in the Mediterranean in the early modern period with special emphasis on the Republic of Dubrovnik. In illuminating Dubrovnik's cosmopolitanism, a view is brought to the emergence of Dubrovnik as a cosmopolitan environment. The political and economic factors that contributed to the need to create a cosmopolitan context are discussed, especially with regard to the geographic position of the Republic, its developed shipping and trade, which required the openness of the city to foreigners, but also developed diplomacy, which influenced the stability of trade and the overall economy. The paper also presents the nobility's attitude 'about himself and others', especially with regard to the large number of foreigners who temporarily or permanently resided in the city, as well as explanations of historical circumstances and the role played by Jews and Ottomans in the creation of the cosmopolitan spirit. It is concluded that cosmopolitanism was a natural way of developing a society dominated by aristocracy, seafaring, diplomacy and trade, but, at the same time, the need and the way in which the Republic of Dubrovnik ensured stability.

Keywords: Republic of Dubrovnik, Dubrovnik, cosmopolitanism, early modern period

7. LITERATURA:

F. Braudel, 1966, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*. Paris: Biblioteca Historia, 1966.

M. Držić, 1979, *Djela*, priredio Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.

R. Filipović, 1970, Dubrovnik u engleskoj putopisnoj literaturi 16. i 17. stoljeća *Dubrovnik 3* Dubrovnik, 1970, str. 93-102.

R. Harris, 2006, *Povijest Dubrovnika*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.

Z. Janeković Römer, 1999, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

N. Kapetanić, 2022, *Sve dubrovačke granice Povijesni atlas Dubrovačke Republike sa zemljovidima*. Dubrovnik: Vlastita naklada, 2022.

- B. Kotrulj, 2009, *Libro del arte dela Mercatura / Knjiga o vještini trgovanja*, prir. Z. Janeković Romer. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski računovođa, 2009.
- L. Kunčević, 2020, *Vrijeme harmonije. O razlozima društvene i političke stabilnosti Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.
- N. Lonza, 2000, Izborni postupak Dubrovačke Republike *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38. Dubrovnik, 2000, str. 9-52.
- N. Lonza, 2009, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.
- K. Mallette, 2014, *A Companion to Mediterranean History*, John Wiley & Sons, Ltd., 2014.
- V. Miović, 1997, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997.
- V. Miović, 2003, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003.
- V. Miović, 2005, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005.
- V. Miović, 2011, *Mudrost na razmeđu. Zgode iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva*. Dubrovnik: Udruga za promicanje multikulturalnih vrijednosti 'Kartolina', 2011.
- V. Miović, 2013, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013.
- V. Miović, 2017, *Židovski rodovi u Dubrovniku (1546-1940)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017.
- T. W. Pogge, 1992, *Cosmopolitanism and Sovereignty Ethics* 103/1. Chicago: The University of Chicago Press, 1992, str. 48-75.
- S. Stojan, 2007, *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevicu renesansnog Dubrovnika*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.
- B. Stulli, 1989, *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske Zagreb i Kulturno društvo 'dr. Miroslav Šalom Freiberger', 1989.
- N. Varezić, 2018, *Dosta je reći u Rimu da bi se reklo čitavom svijetu. Dubrovačka Republika i Sveta Stolica tijekom 16. i 17. stoljeća*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2018.

N. Vekarić, 2009, *Nevidljive pukotine: dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.

A. di Vittorio, 2002, *Između mora i kopna. Gospodarsko-financijski aspekti Dubrovačke Republike u novom vijeku*. Dubrovnik: PGM Ragusa, 2002.

Mrežni izvori:

Aškenazi., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4348> (20.7.2023.)

Cosmopolitanism, *Encyclopedia Britannica*, mrežno izdanje, dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations> (25.6. 2023.).

P. Domjan, 2015, Dubrovački Židovi u sudskim procesima 18. st. <https://hrcak.srce.hr/file/220521> (20.7. 2023.).

Držić, Marin. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16386> (28.7. 2023.).

Janeković Römer, Zdenka, 1993, Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 53/1 <https://hrcak.srce.hr/50063> (19.7. 2023.).

Kozmopolitizam, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33604> (25.6. 2023.).

Lingua franca *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36649> (16.7. 2023.).

Pir, Didak. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14975> (25.7.2023.)

Šimetin Šegvić, Filip. *Sredozemlje, Dubrovnik, Braudel* <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/download/103/174/7955?inline=1> (27.7. 2023.).